

УДК 94(477) “1941/1944”+37(477)(09)

Гордієнко Г.М. кандидат історичних наук, доцент кафедри історії культури та методики навчання гуманітарних дисциплін, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичина, gordienko88@mail.ru

Освіта і культура в Україні в умовах нацистської окупації

Стаття опублікована у виданні «Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць» / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 92 (1). – С. 47–52.

У статті висвітлено стан розвитку шкільної освіти, театрального мистецтва, кінопрокату, музейної справи в умовах нацистської окупації України. Показано процес пристосування колишнього радянського шкільництва до нових умов. Розкрито зміст і призначення шкільної реформи, проведеної окупаційною владою. Охарактеризовано систему управління шкільною освітою і мережу навчальних закладів в окремих районах райкомісаріату. З'ясовано причини активного розвитку театральної справи в умовах окупації. Вказано на тісний зв'язок між націоналістичним підпіллям і частиною театральних діячів. Виявлено факти, які засвідчують високий художній рівень українських акторів в райхскомісаріаті і в зоні військової адміністрації. Показано ідеологічну заангажованість кінематографу і умови функціонування музеїв. Наводяться факти розграбування культурної спадщини нацистами. Аналізуються особливості окупаційної політики в галузі освіти і культури в райхскомісаріаті і в зоні військової адміністрації.

Ключові слова: освіта, культура, нацистська окупація, театр, кіно, музеї.

Hordiyenko H.M. Ph.D. in history, Associate professor of department of cultural history and techniques of teaching the humanities, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine, Uman), gordienko88@mail.ru

Education and culture in Ukraine under Nazi occupation

The paper presents the state of development of school education, theater arts, film distribution, museums in the conditions of the Nazi occupation of Ukraine.

Shows the process of adaptation of the former Soviet pupils to the new conditions. Reveals the content and purpose of school reform carried out by the occupation authorities. Characterizes the control system and the network of school education in some areas of Reichskommissariat. Explains the reasons for the active development of theatrical business in the conditions of occupation. Shows the close relationship between nationalist underground and part of theatrical figures. Reveals facts that indicate a high artistic level of Ukrainian actors in the Reichskommissariat and in the area of military administration. Displays ideological bias of cinema and conditions of work for museums. Lists the facts of stealing the cultural heritage by the Nazis. Analyzes the characteristics of the occupation policy in the field of education and culture in the Reichskommissariat and in the zone of military administration.

Гордиенко Г.Н., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории культуры и методики обучения гуманитарных дисциплин, Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины (Украина, Умань), gordienko88@mail.ru

Образование и культура в Украине в условиях нацистской оккупации

В статье отражено состояние развития школьного образования, театрального искусства, кинопроката, музейного дела в условиях нацистской оккупации Украины. Показан процесс приспособления бывшей советской школы к новым условиям. Раскрыто содержание и назначение школьной реформы, проводимой оккупационными властями. Охарактеризованы система управления школьным образованием и сеть учебных заведений в отдельных районах рейхскомиссариата. Выяснены причины активного развития театрального дела в условиях оккупации. Указано на тесную связь между националистическим подпольем и частью театральных деятелей. Выявлены факты, которые свидетельствуют о высоком художественном уровне украинских актеров в рейхскомиссариате и в зоне военной администрации. Показано идеологическую заангажированность кинематографа и условия функционирования музеев. Приводятся факты разграбления культурного наследия нацистами. Анализируются особенности оккупационной политики в

области образования и культуры в рейхскомиссариате и в зоне военной администрации.

Ключевые слова: образование, культура, нацистская оккупация, театр, кино, музеи.

Сила нації проявляється не тільки в її здатності чинити збройний опір агресорові, але й в здатності продукувати культурні цінності в найнесприятливіших умовах війни й окупації. Незважаючи на те, що упродовж червня – жовтня 1941 р. українські землі опинилися під владою нацистів і розпочався тривалий період окупації, культурне життя тут не припинялось. Завдяки активній діяльності українських націоналістів і представників місцевої інтелігенції, активістів сфера освіти, мистецтво, література, продовжували функціонувати, забезпечуючи елементарні потреби окупованого населення.

У нашій історіографії питання розвитку української культури в роки Другої світової війни і нацистської окупації розглядалися доволі активно. З'явилася ціла плеяда сучасних дослідників, які зосередились на різних аспектах даної теми. Варто назвати таких авторів як В. Гінда [4; 5; 6], В. Гайдабура [1] Д. Титаренко [13], Т. Заболотна [7], В. Шайкан [14]. Спираючись на масив нових доступних історичних джерел, історики розкрили зміст політики окупантів у сфері освіти і культури, виявили суспільні сили і фактори, які забезпечили збереження культурно-освітньої сфери і її плідне функціонування. Історикам вдалося спростувати низку ідеологічних штампів радянської історіографії і наповнити новими фактами історію нацистської окупації українських земель. Водночас, дослідники приділили недостатньо уваги відмінностям у сфері освіти і культури, які мали місце в різних зонах окупації і визначалися як місцевими обставинами, так і практикою здійснення окупаційної політики.

З огляду на це ми маємо намір, спираючись на загальновідомі і нові факти, проаналізувати особливості освітянської і культурної сфер в окупованій Україні, показати її здобутки і втрати, а також виявити причини відмінностей у повсякденні освітнього і культурного життя різних зон окупації.

Провідним завданням окупаційної адміністрації в усіх регіонах України (райхскомісаріат “Україна”, зона військової адміністрації, дистрикт “Галичина”, “Трансїстрія”) була експлуатація матеріальних і людських ресурсів. Велика територія, численне населення і потужний націоналістичний рух зумовлювали застосування нацистами на українських землях окупаційної політики, яка б забезпечила лояльність місцевого населення. Тому слід було узгодити принципи расової доктрини з практичними потребами розвитку таких важливих сфер життя окупованого населення як освіта і культура.

Варто зазначити, що в самому нацистському керівництві не було єдності щодо того, як слід ставитися до освіти і культури українців. Гітлер, Гімmlер, Кох і цілий ряд нацистських керівників, дотримуючись відверто расистських поглядів, зарозуміло стверджували, що українцям освіта не потрібна, оскільки їхнім головним призначенням є праця на “третій райх”. Розенберг, Шене, Франк, як більш освічені представники нацистської верхівки, вважали доцільним йти на істотні поступки окупованому населенню України, оскільки нехтування національно-культурними потребами українців може привести їх у стан ворогів німців і вони будуть чинити пасивний опір. Саме про це йдеться в розпорядженні Розенберга від 10 квітня 1942 р. “Про ставлення до культури українців” [4, с. 698]. Особливо гострими були суперечності між Розенбергом і Кохом, які часом переходили в конфлікт. Не випадково в цей період німецькі документи констатують наявність “берлінського” помірно-прагматичного (Розенберг) і “рівненського” жорстокого (Кох) підходів щодо здійснення окупаційної політики на українських землях [6, с. 71]. Під впливом Міністерства Східних територій, яке очолював Розенберг, на українських землях проводилась політика “релігійної свободи”, збереження системи початкової, а подекуди і середньої і навіть вищої освіти, закладів культури.

Крім окупантів, власне бачення розвитку культури і освіти на окупованих землях України мали представники націоналістичного Руху Опору. У перші місяці окупації місцева адміністрація, яка складалася переважно з представників оунівського підпілля, намагалася зберегти мережу освітніх

закладів, сподіваючись поширювати національні ідеї серед молоді і підлітків і навіть серед дітей. До кінця 1941 р. німці майже не цікавились станом шкільництва і закладами культури. Навчальні заклади відкривалися і функціонували винятково завдяки активності місцевої інтелігенції і під впливом активістів ОУН [6, с. 64].

Як тільки з'ясувалося, що війна набирає зтяжного характеру, з січня 1942 р. нацисти перебирають на себе контроль над галуззю освіти в Україні. Відбувається істотна реорганізація шкільництва. Безпосередньо освітою опікувалися сільські та районні управи, обласні шкільні інспектори, обласні та районні відділи освіти, районні інспектори освіти. Загальне управління цими установами здійснювали гебіткомісаріати, генералкомісаріати [11, с. 108].

Самоорганізація освітян була доволі продуктивною. Систематично проводилися наради директорів, збори вчителів, на яких вирішувалися поточні питання навчально-виховного процесу. Звичайно ж, ставились завдання тісної взаємодії вчительського контингенту з окупаційною владою. Зокрема, обласний відділ народної освіти при обласній управі в генеральній окрузі “Житомир” на 1941/1942 навчальний рік планував забезпечити функціонування крім початкових шкіл, діяльність семирічних, професійних ремісничих шкіл, майстерень і гімназій. У 35 районах області на облік було взято всіх вчителів. Відділ освіти обласної управи призначив тимчасово виконуючих обов'язки директорів. Директори шкіл отримали завдання підготувати матеріальну базу шкільних закладів до навчального процесу і укомплектувати школи відповідним контингентом учнів. Наголошувалося на тому, що позитивна оцінка роботи керівництва навчальних закладів можлива за умови упорядкування шкільних ділянок, пасік, квітників тощо [5, с. 99].

Завдяки активній діяльності проукраїнських діячів відділів освіти і вчителів восени 1941 р. переважна більшість навчальних закладів, передусім, початкових і семирічних шкіл, розпочала свою роботу. Про це засвідчують, наприклад, статистичні показники по деяким гебіткомісаріатам генеральної округи “Волинь-Поділля”. Так, у Дунаєвецькому гебіт-комісаріаті

функціонувало 57 початкових, 70 семирічних і 17 середніх шкіл. Контингент учнів становив 28148 дітей. У Славутському районі на Проскурівщині працювало 120 шкіл. Відкривалися навіть школи національних меншин, які за радянської влади були ліквідовані. У Рівному діяла школа для чеських дітей, а в Дунаєвцях – для німецьких [10, с. 143].

Від самого початку функціонування шкіл окупанти вимагали “дерадянізації” підручників і посібників. До відділів освіти доводилось завдання “очищення” текстів підручників від “тенденційно-більшовицьких матеріалів”. Відповідальність за цю роботу покладалась на голів обласних управ. “Очищення” відбувалося з допомогою чорнила, ножиць і клею. Ідеологічно “шкідливий” текст педагогічні і бібліотечні працівники замальовували, закреслювали, вирізали ножицями. Варто зазначити, що подібний “досвід” більшість з них вже мала. В роки Великого Терору, коли чергового “вождя-ленінця” радянська репресивна машина відправляла в небуття, вчителі отримували завдання замальовувати їхні портрети в підручниках і вирізати фрагменти текстів. Відтепер колишні радянські педагоги отримували подібні завдання від нацистських окупантів. Так, наприклад в “Читанці” для учнів початкових класів, необхідно було прибрати (вирізати, або склеїти) текст під назвою “Папанівці”, закреслювати слово “колгоспник”, замість слів “до колгоспу” потрібно було вставити “до села” тощо. Строго заборонялися в підручниках слова “Ленін”, “Сталін”, “Чапаєв”, “Щорс”, “Горький” [14, с. 213].

Упродовж січня - березня 1942 р. окупанти запровадили істотні зміни в системі освіти. Було ліквідовано радянську семирічку. На її місці з’явилася система нових навчальних закладів: народні школи (чотирирічки), неповно-середні школи (вищі народні школи з трирічним терміном навчання), професійні навчальні заклади, гімназії. Навчатися в старших класах отримали право тільки ті учні, які показали хороші знання навчаючись на нижчому рівні. Вищі народні школи готували учнів до вступу до професійної школи

[10, с. 147]. В Кам'янець-Подільському гебіт-комісаріаті і в Рівному відкрилися гімназії з платним навчанням [10, с. 148].

Щодо вищої та професійної освіти, то тут нацисти дотримувалися принципу, згідно з яким в окупованій Україні мають функціонувати лише ті вищі навчальні заклади, які готують фахівців потрібних для виконання завдань окупаційної адміністрації. Тому, в генеральних округах райхскомісаріату "Україна", зони військової адміністрації переважно було збережено мережу середньо-спеціальних навчальних закладів, в яких готували агрономів, зоотехніків, ветеринарів, санітарів. Через істотну загрозу важких інфекцій (тиф, холера, дизентерія, віспа) окупанти зберегли частину медичних навчальних закладів. Так, з жовтня 1941 р. розпочалось навчання на 4 і 5 курсах лікувального факультету Київського медичного університету [2]. Щоправда, вже з жовтня 1942 р. через дефіцит робочої сили в Німеччині вищі і середні професійні навчальні заклади перетворилися на своєрідні «пастки», які давали можливість нацистам оперативного насильно мобілізувати українську молодь на роботи в "третій райх" [4, с. 700]. Саме в жовтні 1942 р. Еріх Кох своїм наказом заборонив навчання в рейхскомісаріаті всім, кому виповнилося 15 років. Фактично, це означало кінець вищої і фахової освіти. Але під тиском Розенберга, який вважав такий крок згубним для окупаційної адміністрації, Кох дав дозвіл на функціонування професійних шкіл та інститутів [10, с. 149]. Виняткову жорстокість Коха до українців сьогодні деякі дослідники пояснюють тим, що він був радянським шпигуном і виконував завдання змінити антирадянські настрої українців на антинімецькі [9, с. 104].

Розвиток науки в окупованій Україні також визначався потребами окупантів. Розвивалися лише ті напрями наукових розробок у збережених наукових установах (інститутах), які могли дати негайний практичний ефект (геологія, електрозварювання, математика, біохімія, гірничо-механіка, землеробство тощо). Фундаментальні дослідження згорталися [4, с. 702].

Незважаючи на важкі умови окупації, культурне життя в Україні не зупинялося. Щоправда, його прояви значною мірою залежали від інтересів

окупантів. Театр, кінематограф, музеї, були дозволені нацистами і отримали матеріальне забезпечення. Більшість дослідників сходяться на думці, що ці компоненти культурного життя здобули право на існування лише тому, що вони були потрібні для задоволення елементарних естетичних потреб солдатів і офіцерів вермахту та представників нацистського окупаційного апарату. Заклади культури, крім цього, були для окупантів зручним місцем поширення антирадянської і пронимецької пропаганди [4, с. 703]. З іншого боку, функціонування закладів культури мало позитивно впливати на настрої місцевого населення, сприяти посиленню лояльності до «нової влади» [7, с. 194]. Слід пам'ятати також, що робота в театрі, кінематографі, музеях, видавничій сфері для представників української інтелігенції була чи не єдиною можливістю заробити на життя [13, с. 133].

Нацистські окупанти до культурної сфери ставились інакше ніж радянський режим. Для комуністів культура і мистецтво – це лиш засоби політико-ідеологічної роботи з масами. Німці ж, під час війни на українських землях дотримувалися принципу діяльності організації “Kraft durch Freude” – “Сила через радість”. Головним завданням цього об'єднання було забезпечення культурного обслуговування армії і флоту задля духовного і фізичного зміцнення німецького народу. Німецькі колективи, які функціонували під егідою товариства, не наснажували свої виступи ідеологічними і політичними гаслами, вважаючи, що це не сприятиме релаксації солдатів і офіцерів після бойових дій. Отож, і український театр отримав змогу відійти від ідеологізму і заполітизованості у своїй діяльності. В умовах окупації навіть побутово-етнографічна спрямованість вистав вже важила багато для українського населення. Український глядач упродовж окупації мав легальне місце для проявів патріотичних почуттів та спільних духовно-естетичних переживань.

Після початку німецько-радянської війни майже всі радянські театри були евакуйовані з України і активно працювала як в евакуації, так і на фронті. Водночас, чимало театральних фахівців вимушено залишилися на окупованій території і незабаром за підтримки української адміністрації і окупантів

створили новий театр, який якісно відрізнявся від українського радянського театру. Зокрема, В. Гайдабура виділяє наступні риси цього театру: відмежування від ідеологем радянської сцени та рецепція традиційних національних міфологем; при комунікативній відкритості двом глядацьким аудиторіям – українській та німецькій – збереження патріотичної та гуманістичної спрямованості [1, с. 323]. Не визнаючи українців за державницьку націю, окупанти надали їм своєрідну культурну автономію і найбільш вагомим компонентом цієї автономії був театр.

Більшість театральних постановок були призначені для солдатів і офіцерів німецького війська. Так, на касах Київської опери (колишній Державний академічний театр опери та балету ім. Т. Шевченка) директор установи К. Брюкнер наказав вивісити оголошення “Вхід тільки для німців та союзних націй” [7, с. 196]. Місця в перших рядах партеру завжди відводилися для важливих персон окупаційної адміністрації або військових. Однак, до театральних видовищ допускалися й місцеві. Співвідношення відвідувань німцями і українцями опери, балету, оперети, симфонічної музики становили, відповідно 70 % і 30 %. А драматичні вистави відвідували відповідно 30 % німців і 70 % українців. Тобто, театр в умовах окупації був спрямований передусім на українську аудиторію [1, с. 325]. Лише на останньому етапі функціонування театральних колективів в умовах окупації нацисти поставили вимогу онімечення театрального життя.

У райхскомісаріаті “Україна”, зокрема в генеральній окрузі “Волинь-Поділля” ініціатива відродження українського театру належала органам української допоміжної адміністрації, які скористалися зацікавленістю окупантів у посиленні свого впливу [10, с. 150]. Тут перші вистави відбулися вже у серпні-вересні 1941 р. Виступ театральної трупи, як правило, розпочинався з виконання національного гімну “Ще не вмерла Україна”. Крім вистав, артисти готували для глядача естрадні програми. Глядачів було достатньо, про що свідчить наступна цифра. Упродовж перших чотирьох

місяців функціонування міського театру ім. Тараса Шевченка в Кам'янець-Подільському його вистави відвідало 10500 глядачів [10, с. 151].

Найпопулярнішими в цей період стали класичні драматичні твори. Так, в 44 театрах окупованої України йшли шевченківські “Назар Стодоля”, “Катерина”, “Наймичка”, “Гайдамаки”, “Великий льох”. Великою популярністю користувалися “Запорожець за Дунаєм” С. Гулака-Артемовського (35 театрів), “Сватання на Гончарівці” Г. Квітки-Основ'яненка (27 театрів), “Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці” (М. Старицького (26 театрів), “Безталанна” І. Карпенка-Карого (22 театри) [1, с. 336].

На українських підмостках упродовж окупації було показано 36 назв світової оперної і балетної класики. Найбільше глядачів приваблювали вистави “Травіата” Дж. Верді (9 театрів), “Кармен” Ж. Бізе (8 театрів), “Мадам Баттефляй” Дж. Пуччіні (7 театрів). Жанр оперетти був представлений в українських театрах 32 назвами. Це були твори Ф. Легара, Й. Штрауса, О. Рябова та ін. [1, с. 340]

Якість українського театрального мистецтва була доволі високою, оскільки в окупації залишилось чимало видатних майстрів сцени. Серед них були такі видатні артисти як Б. Гмиря, А. Демо-Довгопільський, М. Бойко, А. Ірій, В. Волгрик та ін.

Кращі колективи, які могли створити якісний мистецький продукт, перебували під опікою німецьких комісаріатів і, відповідно мали кращі побутові умови. Так, працівники Київської опери, крім зарплати отримували продовольчий пайок, який складався з 5 буханок житнього хліба, 700 г масла, 600 г цукру, повидло, крупи. Ці продукти актори і музиканти отримували на 10 днів. Щоправда, зі всього колективу, який налічував 1000 працівників, такий продовольчий пайок отримували лише 200 [7, с. 195]

Про діапазон театральних можливостей засвідчує репертуар деяких труп. Так, Чернігівський міський театр мав у своєму репертуарі 20 вистав, Харківський міський драматичний театр імені Тараса Шевченка – 19,

Маріупольський музично-драматичний театр – 18 [13, с. 136], Ізяславський український драматичний театр – 20 [10, с. 152]

Свідченням високої виконавської майстерності українських акторів, музикантів, співаків були схвальні рецензії на їхні виступи як в українській, так і в німецькій пресі. Зокрема, за ініціативи окупаційної влади Юзівський міський музично-драматичний театр було перейменовано у Фронтovu оперу, а горлівський театр отримав назву від самих окупантів “Скала Донбасу”. “Скала” - це назва найвідомішого в Німеччині театру-вар’єте [13, с. 136].

Незважаючи на расову упередженість, окупанти відвідували українські театральні вистави, на яких мали змогу ознайомитися з культурними надбаннями українського народу. В надскладних умовах війни й окупації ці контакти не могли не вплинути на світоглядні позиції багатьох німців. Німецький історик Б. Древняк, оповідаючи про даний феномен, вживає термін “культурні мости між німцями і українцями” [13, с. 136]. Збереглися свідчення про відвідання постановки “Кармен” у Вінницькому міському театрі Герінгом. Очевидно вистава справила на райхсмаршала позитивне враження, оскільки він віддав наказ, щоб чоловікам-акторам пошили костюми, а актрисам видали французьку тканину і туфлі. Помітивши, що балерини на сцені занадто худі, Герінг наказав видавати всім акторам цього театру продуктивні пайки, які своїм обсягом дорівнювали пайку солдата Вермахту [12, с. 134].

Восени 1942 р. окупанти посилюють контроль над театральним життям. Частина труп була ліквідована. Режисери, актори, музиканти, які занадто активно, на думку німців, пропагували українську національну культуру, зазнали репресій. З репертуару викидалися вистави високохудожнього українського драматичного мистецтва. Влітку 1943 р. нацисти розстріляли діячів рівненського міського театру – А. Демо-Довгопільського, Янковську, Курганова [10, с. 152]. За антинімецькі настрої разом з родиною був розстріляний директор Житомирського міського театру Платон Семерда. Потрапили до в’язниці театральні діячі з міського театру в Гайсині – члени ОУН разом із директором Михайлом Токарем [12, с. 133].

Окупанти зберегли систему кінотеатрів і кіноустановок. До війни в Україні налічувалося 600 кінотеатрів і 1200 кіноустановок. Переважна більшість їх продовжувала функціонувати в умовах окупації. Всі вони підпорядковувалися товариству з обмеженою відповідальністю “Фільм Україна”, яке, у свою чергу було філією німецького товариства “Схід” з центром у Берліні [10, с. 154]. Кінопрокат в окупованій Україні поряд з пресою, був найбільш ідеологічно заангажованим. Нацисти намагалися використати його можливості сповна.

Картин українського національного кінематографу було небагато. Такі високохудожні твори О. Довженка і І. Кавалерідзе як “Земля”, “Аероград”, “Коліївщина” опинилися під заборонаю. Тому українське підпілля не могло навіть частково реалізувати в системі кінопрокату національну ідею, хоча, як свідчать деякі джерела, окупанти через брак кінофільмів іноді дозволяли показувати українським глядачам популярні в СРСР аполітичні кінокомедії “Веселі хлоп’ята”, “Волга-Волга” та ін. [13, с. 140]. Щоправда, це відбувалося в перші місяці окупації і в зоні військової адміністрації, тобто, на Сході України. Як правило, глядачам показували німецьку кінохроніку, а також пропагандистські фільми, які закликали українську молодь їхати до Німеччини на заробітки [11, с. 147]. На Дніпропетровщині з цією метою показували короткометражні фільми “Ми творимо в Німеччині”, “Дорога до Райху”, “Лист на Батьківщину”. Глядачі цікавилися документальними фільмами про остарбайтерів [8, с. 143]. Відвідувачам кінотеатрів часто показували фільми антисемітського та антипольського змісту.

Невисока ціна за білет в кіно зумовила доступність цього виду відпочинку для широкого загалу. Відвідуваність кінотеатрів була високою. Наприклад, тільки у Маріуполі до жовтня 1942 р. діючі кінотеатри відвідали 700 тис. солдат і офіцерів вермахту і 412 тис. цивільних глядачів [13, с. 141]. Щоб українські глядачі могли дивитися німецькі кінокартини, частину з них перекладали українською, або російською мовами.

На відміну від зони військової адміністрації, де окупанти були більш ліберальними щодо місцевого населення в ділянці кінодозвілля, в

райхскомісаріаті вже наприкінці 1941 р. кінотеатрів, які мали змогу показувати фільми з україно-російським перекладом в райхскомісаріаті залишилося лише 40. З часом тут цей вид дозвілля став доступний переважно для німців. Незабаром кіносеанси окупанти почали використовувати для облав і обшуків з метою виявлення неблагонадійних елементів, а то й для того, щоб захоплювати групи молоді для відправки їх до Німеччини. Тому з кінця 1942 р. відвідуваність кінотеатрів місцевим населення істотно зменшилась.

Продовжували діяти в умовах окупації і музейні установи. Але найбільш цінні експонати музеїв систематично розграбовувалися нацистами. Тільки з музеїв Києва нацисти вивезли 40 тис. експонатів [3, с. 154]. Часто окупанти забирали картини або цінні артефакти для того, щоб прикрасити інтер'єр приміщень комендатур, військових штабів, помешкань німецьких офіцерів. Але й збіднілі музеї мали відвідувачів. Крім місцевого населення їх відвідували німецькі солдати та офіцери. Розграбування музеїв набуло особливого розмаху під час відступу німецької армії. Грабували музеї в ці дні не тільки нацисти, але й місцеве населення [13, с. 142].

Таким чином, культурне життя в період нацистської окупації було доволі активним. Цьому сприяла діяльність української інтелігенції. Істотний вплив на розгортання освітньої сфери, мистецького життя здійснювали представники націоналістичного підпілля, для яких культурно-освітня сфера була полем боротьби за українську державу. Освіта і культура перебувала під жорстким контролем окупаційної адміністрації. Незважаючи на спільні засади окупаційної політики, яку формували в Міністерстві Східних територій, існували певні відмінності в її реалізації в різних зонах окупації. Більш жорсткішим контроль за освітою і культурою був райхскомісаріаті. Лояльнішим було ставлення німців до культурних потреб місцевого населення у безпосередньому тилу воюючої армії, тобто в зоні військової адміністрації.

Список використаних джерел

1. Гайдабура В. Сценічне мистецтво в Україні періоду німецько-фашистської окупації / В. Гайдабура. // Український театр ХХ століття. – К.: Видавництво “ЛДЛ”, 2003. – 516 с. – С.323 – 341.

2. Ганіткевич Ярослав. Українська вища медична школа в окупованому гітлерівцями Києві (1941 – 1942) / Ярослав Ганіткевич. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ntsh.org/contentблогYroslavHanitkevych.

3. Гедз Віталій. Музеї Києва під час нацистської окупації / Віталій Гедз. Український історичний журнал. – 1993. – №11 – 12. – С.153 – 155.

4. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації / В. Гінда. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histans.com/LiberUA/978-966-00-1063-5/23.pdf>.

5. Гінда В. Відкриття шкіл та організація навчально-виховного процесу в генеральному окрузі “Житомир” (1941 – 1944 рр.) / В. Гінда. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – 2008. – Вип. 11. – С.98 – 106.

6. Гінда Володимир. Освітня політика нацистів у райхскомісаріаті “Україна” / Володимир Гінда. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – 2012. – Вип.15. – С.61 – 75.

7. Заболотна Т. Діяльність Київської опери в роки окупації / Т. Заболотна. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – 2008. – Вип. 11. – С.193 – 200.

8. Михайлюк М. Агітаційно-пропагандистська підтримка заходів німецької окупаційної влади з вербування робітників до рейху / М. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – 2008. – Вип. 11. – С.139 – 147.

9. Наконечна Галина. Українська термінологія місцевого самоврядування часів німецької окупації (1941 – 1944 рр.) (На матеріалі українських періодичних видань / Галина Наконечна. // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”. – 2011. – № 709. – С. 103 – 106.

10. Олійник Ю.В., Завальнюк О.М. Нацистський окупаційний режим в генеральній окрузі “Волинь-Поділля” (1941 – 1944 рр.) / Ю.В. Олійник, О.М. Завальнюк. – Хмельницький: Поліграфіст-2, 2012. – 320 с.

11. Петренко І.Д. Нацистський окупаційний режим: маловідомі сторінки з історії Олександрівського району (в документах та спогадах) / І.Д. Петренко. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2008. – 372 с.

12. Стельникович С.В. Театр на території генерального округу “Житомир” (друга половина 1941 р. – початок 1944 р.) / С.В. Стельникович. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – Вип. XXXVII. – С.131 – 136.

13. Титаренко Дмитро. Театр, кіно, періодика, музеї: культурне життя українських областей зони військової адміністрації в 1941–1943 роках / Дмитро Титаренко. // Україна модерна. – Число 13(2). Війна переможців і переможених. – Київ: Критика, 2008. – 380 с. – С.131 – 146.

14. Шайкан Валерій. Українська освіта в добу гітлерівської окупації як засіб ідеологічного протистояння / Валерій Шайкан. // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. ст. – 2008. – Вип. 11. – С.211 – 217.

References

1. Gajdabura V. Scenichne mystetstvo v Ukrayini periodu nimetsko-fashystskoji okupatsiji / V. Gajdabura. // Ukrayinskyi teatr XX stolittya. – K.: Vydavnytstvo “LDL”, 2003. – 516 s. – S.323 – 341.

2. Hanitkevych Yroslav. Ukrayinska vushcha medychna shkola v okupovanomu gitlerivtsyamy Kyjevi (1941 – 1941) / Yroslav Hanitkevych. // [Elektronnyi resurs]. – Regym dostupu: ntsh.org/content/блогYroslavHanitkevych

3. Gedz Vitalyi. Muzeyi Kyjeva pid chas natsystskoyi okupaciji / Vitalyi Gedz. Ukrayinskyi istorychnyi gurnal. – 1993. – №11 – 12. – S. 153 – 155.

4. Ginda V. Kultura, osvita i sport pid chas okupatsiji / V. Ginda. // [Elektronnyi resurs]. – Regym dostupu: <http://histans.com/LiberUA/978-966-00-1063-5/23.pdf>.

5. Ginda V. Vidkryttya shkil ta organizatsiya navchalno-vyhovnogo protsesu v generalnomu okruzi “Gytomyr” (1941 – 1944 rr.) / V. Ginda. // Storinky vojennoi istorii Ukrajinu: Zb. nauk. st. – 2008. – Vyp. 11. – S.98 – 106.

6. Ginda Volodymyr. Osvitnya polityka natsystiv u rayihkomisariati “Ukrajina” / Volodymyr Ginda. // Storinky vojennoi istorii Ukrajinu: Zb. nauk. st. – 2012. – Vyp. 15. – S.61 – 75.

7. Zabolotna T. Diyalnist Kyjivskoyi opery v roky okupatsiji / T. Zabolotna // Storinky vojennoi istorii Ukrajinu: Zb. nauk. st. – 2008. – Vyp. 11. – S.193 – 200.

8. Myhayluk M. Agitatsiyno-propagandystska pidtrymka zahodiv nimetskoyi okupatsiynoji vlady z verbuvannya robitnykiv do rejhu / M. Myhayluk. // Storinky vojennoi istorii Ukrajinu: Zb. nauk. st. – 2008. – Vyp. 11. – S.139 – 147.

9. Nakonechna Galyna. Ukrayinska terminologiya mistseвого samovryaduvannya chasiv nimetskoyi okupatsiyi (1941 – 1944 rr.) (Na materiali ukrayinskykh periodychnykh vydan / Galyna Nakonechna. // Visnyk Nats. Un-tu “Lvivska politehnika”. Seriya “Problemy ukrayinskoyi terminologiyi”. – 2011. – № 709. – S. 103 – 106.

10. Oliynyk U.V., Zavalnuk O.M. Natsystyskyi okupatsiynyj regym v generalniy okruzi “Volyn-Podillya” (1941 – 1944 rr.) / U.V. Oliynyk, O.M. Zavalnuk. – Hmelnytskyi: Poligrafist-2, 2012. – 320 s.

11. Petrenko I.D. Natsystyskyi okupatsiynyj regym: malovidomi storinky z istorii Oleksandrivskogo rajonu (v dokumentah ta spogadah) / I.D. Petrenko. – Kirovograd: Tsentralno-Ukrayinske vydavnytstvo, 2008. – 372 s.

12. Stelnykovych S.V. Teatr na terytoriyi generalnogo okrugu “Gytomyr” (druga polovyna 1941 r. – pochatok 1944 r.) / S.V. Stelnykovych. // Naukovi pratsi istorychnogo fakultetu Zaporizkogo natsionalnogo universytetu. – 2013. – Vyp. XXXVII. – S.131 – 136.

13. Tytarenko Dmytro. Teatr, kino, periodyka, muzeyi: kulturne gyttya ukrayinskykh oblastey zony viyskovoyi administratsiyi v 1941 – 1943 rokah / Dmytro Tytarenko. // Ukrayina moderna. – Chyso 13 (2). Viyna peremogtsiv s peremogenyh. – Kyjiv: Krytyka, 2008. – 380 s. – S.131 – 146.

14. Shajkan Valeriy. Ukrayinska osvita v dobu gitlerivskoyi okupatsiyi jak zasib ideologichnogo protystoyanya / Valeriy Shajkan. // Storinky vojennoi istorii Ukrajinu: Zb. nauk. st. – 2008. – Vyp. 11. – S.211 – 217.

Summary

Education and culture in Ukraine under Nazi occupation

During the Nazi occupation of Ukraine schools and cultural institutions continued to operate. The Nazis divided the country into zones of occupation in order to implement their policy. The main task of the occupation administration was to ensure the exploitation of material and human resources. Due to large area and population of Ukraine, Nazis were forced to deal with it and carry out activities that would maintain the loyalty of the local population. In addition, the economy of the occupied lands require educated professionals. The representatives of the Wehrmacht and the occupation administration needed a cultural center. Representatives of the nationalist underground were interested in the development of the education system and national culture. They supposed that they would reach their goals for an independent state in those fields. Local intelligentsia and the population also contributed to the work of schools, theater, cinema, museums and other cultural institutions.

Until the end of 1941 the initiative in maintaining the network of educational institutions in Ukraine belonged to local activists and representatives of Ukrainian authorities. In general, school and most of the secondary and higher education institutions were preserved and accepted students. However, after it became clear that the war becomes protracted, the invaders took the education system and culture under its direct control.

In terms politics, the occupiers formed two lines against the Ukrainians – “Berlin”, which was supported by Rosenberg and “Rivne” which is Koch. Policy of Rosenberg was moderate and pragmatic, and the policy of the Reich Koch defined racial doctrine and was aimed at the violent suppression and coercion. For example, in 1942 he forbade all the education in the Reich Commissariat, in addition to the initial one. Rosenberg cancelled this order. The activities of Koch’s occupation administration for a few months had changed the anti-Soviet sentiment of Ukrainians into anti-German.

Occupants controlled learning process, the task was the "de-Sovietization" of training, forced teachers to edit textbooks, to inculcate respect for the students of the German army and a sense of gratitude to the German government. The need to ensure rural economy and industry professionals had forced the Germans save part of higher education. However, often the audience of institutes and universities was used for occupiers' forceful mobilization to work in Germany. Therefore, in the last stage of occupation higher education had ceased to exist.

Cultural life in the occupied territory of Ukraine was defined as the interests of Germans which needed a cultural holiday, and the interests of Ukrainians, which was vital to preserve national values. Theaters were developed intensively. In most of Ukrainian cities theaters resumed their activity. Under the influence of the Ukrainian underground and local intelligentsia theater, mainly acquired a national character. The opportunity to go to the theatre had as occupiers as well as the local population. Ukrainian actors and musicians showed a high level of skills. In addition to performances of Ukrainian playwrights, theater visitors had the opportunity to watch world classics of drama. For many Germans, Ukrainian theater was a place of familiarity with the unknown for their culture. Local people got their first opportunity to see and appreciate works of Taras Shevchenko, which were banned by the Soviet regime. Theatre for Ukrainians during the occupation has become a place where they could express their national feelings. Therefore, the invaders soon started “Germanization” of theatrical life.

The most popular and affordable place of leisure was cinema. There was a small number of Ukrainian movies, that is why the audience watched German ones. For a better perception of the local population the translation was made from German into Ukrainian or Russian. Movie theaters were used for agitation of ostarbeiters. Part of the premises used for cinemas forceful mobilization of young people to work in Germany. During the occupation museums were opened, but their exhibits often became the object of plunder.